

Livet på sætra.

«Lill-Brita ne'i Backa», Brita Hansson forteller fra sæterliv på 1930-tallet i den lille grenda Messlingen i Härjedalen i Sverige.

Fra boka «Messlingen – byn vid vägens ende», utgitt av Messlingens Kyrkliga Arbetsgrupp i 1990. Gjengitt, litt bearbeidet og oversatt av Odd Bjørkli 2024.

På bufærdsdagen fulgte oftest mamma eller Brita og de minste barna med de som kjørte bufærdslasset. Farmor og vi litt større barna gjette dit med dyra. Farmor gikk da foran og kauka, - lokka på dyra, og hadde med seg ei salttaske, ei lita veske rundt midja med salt som dyra likte å slikke i seg. Vi barna sprang rundt og holdt dyra i samla flokk. Det vi ungene følte denne dagen, er vanskelig å forestille seg i dag. Kanskje omtrent som når våre barn og barnebarn skal til å reise på sydenferie.

Når vi nærmet oss sætra, så vi vollen, Backavollen, fra en plass på sæterstien, og herfra sprang kyrne og geitene i fra oss. Der oppe, hadde de som hadde dratt dit i forveien kostet og ryddet i fjøset, fått ut gammelt ris og senghøy, og hadde brent opp dette utåe på bålplassen. Nå hadde man fått ut fluer, klegg og mygg. Slik kunne dyrene få en velfortjent kvil i ro og fred når de kom fram til sætra.

Det var ei sætersuggu med to rom, ett kufjøs, et fjøs til småkrøttera og ei sautrø. Dessuten en jordkjeller med skråtak og et vedskjul. Mot ytterveggen på det ene fjøset var det ei innhegning med tak over for sauene og geitene. Hele vollen var innhegnet av en grå skigard, slik at dyre skulle komme inn på den grønne grasvollen som skulle slås og hesjes. I skigarden var det tre grinders som vi kalte le, - som var stengt

med ei haspe. Det var ei ved kufjøset, ei ved geitfjøset og ei ved stuggu. Det var viktig at disse grinden ble stengt ordentlig når vi gikk i dem.

Backavollen – der Lill-Brita var med Mamma og Farmor som sætertaus

Av de to rommene i sæterstuggu, var det ett som var bedre, og der var det to sengebenker etter den ene veggen, ei åpen grue, og ett bord og en sittebenk langs andre veggen. Det andre rommet kalte vi kokhuset. Det foregikk all mjølkhåndteringa. Det var også ei grue der for koking av ost og møssmør, og en benk for separatoren, ei ostehylle og en lang lauvbenk, - den var dekt av bjørkris, og det var der man satte mjølkkjørelene til tørk etter vask. Over ene enden av benken var det lagt ei stor steinhelle som vaskebenk. Når ostekjelen ikk var i bruk, hang varmvasskjelen i denne grua, slik at man hadde varmt vatn til oppvask. Strokken og smørkinna hadde også sin plass i kokhuset. Det fanns en kjørelsbenk utafør veggen også.

Inne i sæterhuset var det også vasket og skurt når vi kom fram. Det skulle legges nytt høy i sengene, og legges på rene punnplagg, -som noe slags laken. Man skar bjørkris for å lauve både i og under sengebenker og kjørelsbenker, og raspa vidjelauv på de nyskurte golvet. For å skure golvet brukte man sand og en gnulime, en liten sopelime

Separator

som var gjort av røslyng, anna lyng og dvergbjørk. Den satte man foten på, for å få ordentlig kraft til å skure det trekvite golvet.

Kjelleren skulle røykes med einerbar, og etterpå skulle det strøs einerbar rundt veggene og på golvet, - for å holde «utøy» borte, - dvs rotter og mus. Veggene ble tapetsert med avisepapir, gardiner og hylleremser ble klippet ut i gamle aviser. Muren ble krittet, for den skulle være kvit, - som en motsetning til det svarte røykhullet. Så satte man kvister av hegg, rogn og bjørk oppunder takåsen og oppe på hylla over grua. Det ble pynt som luktet godt.

Alt dette rakk man jo ikke den første dagen. Bufærdskvelden la vi oss og nøt den koselige sprakinga fra ildstedet, og den herlige duften av nyslått høy i senga, - under en fell eller et ullteppe, - 2 - 3 – 4 i hver sengebenk. Vi sov godt uten behov for noe beroligende.

Kvinnenes sæterdag begynte tidlig, med å stå opp og fyre opp i grua, koke kaffe, varme vatn i ei gryte over åpen ild. Vatnet skulle de ha med ut i fjøset for å vaske kujurene før mjølking. De skulle også møyke, - fli fjøsgolvet og kanskje strø litt sand, så det ikke var glatt.

Så skulle de mjølke kyrne og geitene, inn med mjølka, og så separere den. Tenk; for oss barna å kunne høre i halvsøvne surringa fra separatoren, - det var vår klokkeradiomusikk. Når denne økta var overstått, så skulle dyra ut. I tidligere tider ble buskapen gjett på noe de kalte morgenbeite. De slapp ut kyrne i femtida og de fikk beite en times tid på sætervollen, før det bars heim og inn i fjøset igjen for mjølking. Det ble da først i nitida at man slapp de ut igjen for langbeite hele dagen.

Etter morgen stellet var det tid for å koke graut over åpen ild i den svarte gryta. Mange ganger åt vi alle sammen direkte fra gryta som hadde et smørauge, - en smørklepp midt i gryta. Der dyppa vi skeia med graut på, og vi drakk mjølk til. Mjølka skulle serveres i en blankpusset kobberkittel, - den skinte som gull. Smør ble kjernet i enten en strokk eller ei smørkinne. Kom heimfolket på besøk skulle

det serveres sætermat. Kjesmus, dravle, ny-møssmør, fløtegraut eller rømmevaffler. Hadde de hesten med, satte man på den ei helle, - et band som bandt i hop framføttene, slik at den ikke så fort skulle dra av sted og heim igjen.

Før separatorens tid skilte man mjølka i et traug. Lunken mjølk slo i trauget og fikk stå til fløyten fløt opp og kunne skummes eller siles av. Disse trauga og alle andre terkjørel vart reingjort med en skrubb gjort av starrgras for å bli reine og fine. Var det kjørel av furutre, så måtte det ekstra reingjøring til. Min farbror Tron på 88 år sa det foregikk på følgende måte: En stor stein ble lagt i aska i grua for å varmes opp, så ble den flyttet over i det kjørelet som var fylt med askelut. Denne kokte da opp og den varme luten tvang da tjæra i furukoppen ut til yttersida. Denne metoden er ikke vel kjent i dag, men etter dette var kjørelet klart for daglig bruk igjen.

Janne og jeg var eldst av oss sju søsken Jonsson. En gang skulle Farmor slakte en kalv heime, og vi de eldste bara skulle hjelpe til. Men jeg holdt på å svime av, så etter den tid var jeg fritatt for den slags arbeid. Ved kalvslagting tok man vare på kjesen, løypmagen, for å kunne lage kjesvatn, - osteløype til sommerens osteproduksjon i sætra. Løypmagen ble reingjort og saltet og så hengt over komfyten til tørk noen dager. Når man skulle koke ost på sætra, la man en bit av denne kjesen i vatn en stund, og det ble fylt på kjesbiter og vatn utover sommeren, etter som det var behov. Noen spiseskjeer av dette kjesvatnet slo man ned i den lunkne mjølka i ostkjelen av kobber. Da løypte mjølka og delte seg i ostemasse og mussu (myse). Var vi barna i nærheten, ble det nå kjesmus av osterestene når kjelen var tømt. Kjesmus var godsaker. Mussu ble kokt til møssmør, - prim. Vi barna fikk også skrape møssmørkjelen, - mer gotteri, - når vi fikk blande i en fløyteskvett.

Når alt var kommet i gang for dagen, hadde sæterdeiene (budeiene) litt ledig stund. De hadde med seg heimspunnet garn, bundingsty, for å strikke strømper og votter, - «for å binne hussu og våtta tå», som

dem sa. Mamma var også flink til å lage fine øsjer av rogn i ulike størrelser; større for ull og mindre for diverse saker. Disse ble gjort av rognbark som ble farget med almbark. De ble kantet med næverremser oventil og nedentil, og ble sydd med ullgarn, - de største med bjørketæger. Visper ble gjort tidlig på sommeren, mens bjørka ennå sevja. Nestinger og klaver ble gjort også i sætertida. Disse ble brukt som bindsle på krøttera hele året. Vi barna konkurrerte om å lage flest nestinger. En sommer gjorde Karl 92 stk. For å få ha dem i fred, klatra han opp og hengte dem i en grantopp.

Så tok vi søtgress som vi bandt duftfletter av. Disse ble tørket oppunder takåsen. Når vi flyttet heim, tok vi dem med og la dem i skuffer og kleskister. Jeg har også gjort slike duftfletter i seinere tid.

Det ble plukket bær, både molter og blåbær. Bærene ble kokt usøtet og lagt i trekjørel med et lag prim oppå. Dette for at et angrep av muggel skulle kun feste seg i primen og ikke skade bærene. Bærkoppene ble stående igjen på sætra, og kjørtes heim sammen med høyllass utpå vinteren.

Det ble vasket klær i bekken, med heimkokt såpe. Tøyet ble klappet med et klapptre opp på en bukk.

Før vi ble store nok, hadde Farfar og Farmor gjeterne, gutter og jenter fra andre steder. Farmor fortalte hun syntes så syn på disse små, 7, 8 og 9 år gamle kunne de være når de kom, og kjente ingen. Hun fulgte med dem i skogen i det monn hun kunne, og tok vare på dem som best hun kunne. En del av dem kom igjen flere år på sætra vår. Farfar brukte si at man skulle være snill mot barna, - «huvva jø, dåkk ska vârrå snill åt ongom». Det ble slutt på gjetingen da vi ble store nok, men kyrne kom da heim i god behold allikevel.

Om ei ku eller ei geit ble bitt av hoggormen, vasket vi det opphovna stedet med urin, for å dempe opphovninga. Det fantes alltid medisiner og kurer i datidens dagligliv. Det ble ofte lange arbeidsdager, men det var det livet vi vaks opp med.

På kvelden fikk vi høre etter kubjølla. Når vi gikk ut på vollen hadde vi et panorama uten like, særlig om vi gikk opp på kollen ovenfor.

I sæterhuset var det ett vindu mot øst og ett mot vest, små, med fire små ruter i hvert av dem. I disse vinduene fantes det streker for klokka 9, 12 og 6 på ettermidagen, - så om klokka på veggen stoppe en gang, så var det å passe på når sola nærmet seg «Nonshaugen». Når sola skjen gjennom vinduet og kom til streket, var klokka 6 prikk (18.00).

Geitene kom gjerne ruslende heim litt tidligere, og kunne mjølkes før kyrne og sauene kom settende. Når marimjella og soppen begynte å dukke opp, kom kyrne gjerne litt seinere heim, dem «sjånnå ætti soppen», som vi sa. Dette var godsaker for kyrne, og det hendte at noen ikke kom heim til kvelds, men ble i skogen til mårråsmjølkinga dagen etter. Når de da kom heim rauta de som om de skjemptes.

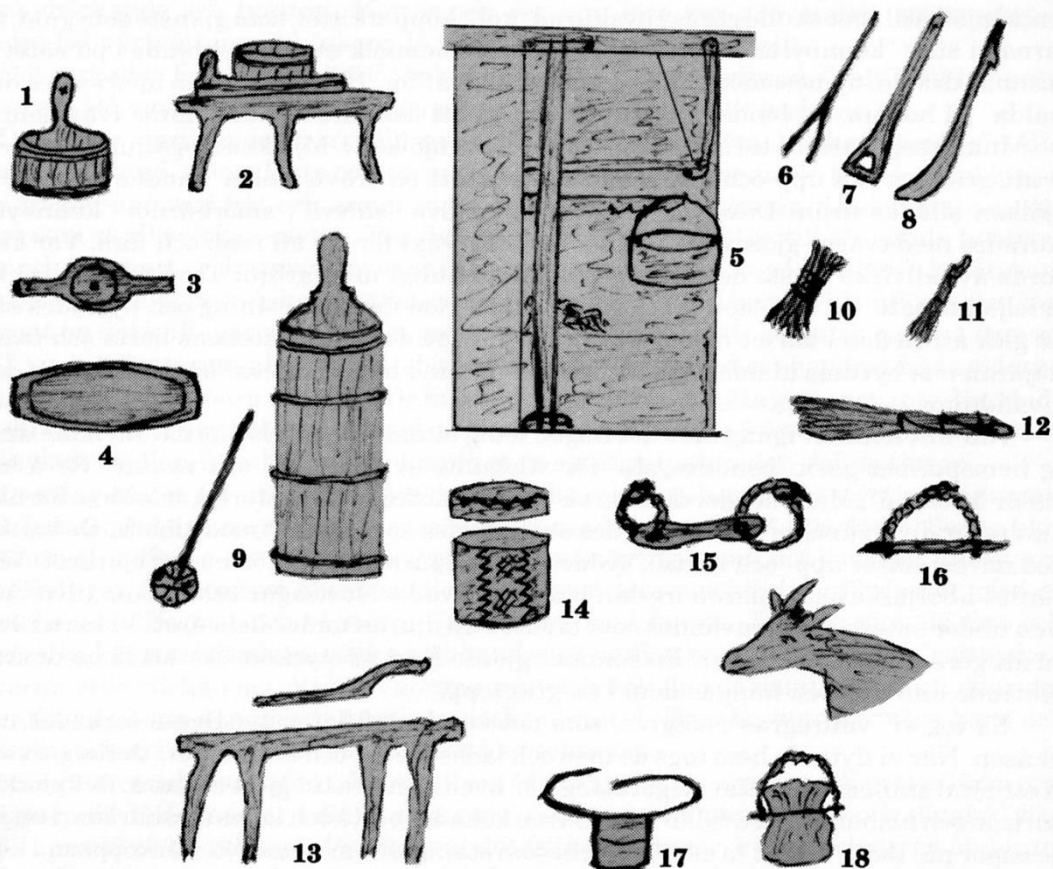
Det var i august, på den tida det ble mørkt om kvelden, og mye knott og mygg. Som beskyttelse mot dette utøyet fyrte man med næver og einerbar i ei blikkbøtte. Bøtta sto midt på fjøsgolvet, og røyken døyva vel myggen litt for både folk og fe.

Det hente iblant at ei ku var allerede mjølka når den kom heim fra skogen. Hvem som gjorde sånt funderte man jo på. Oftest sa man at det det var noen loffer, reisende (tater) som var på ferde, men det var ikke noe artig når noe slikt hendte, det var litt skummelt Før i tida, mens overtrua hadde mer plass i folket, sa man at det var huldra og tuftan som mjølka kyrne ute. Noen ganger hendte det at tatere kom innom på sætra, men det var sjelden.

«Olsok den 29. juli kaster den første kaldsteinen i vatnet», brukte Farmor si, det begynte å bli litt kaldere i luften. Larsok den 10. august viste de første gule lauvbladene seg, og på Bartholomeus, 24 august var det sagt at første stormen «barsokstormen» skulle komme. Om man tenker etter, så er det nok slik at dette kunne ofte slå til etter

Redskap

Saker som omnämnts i artikeln Lill Brita Nei Backa.
Tecknade av Janne Jonsson

1. Mjølkestäva. 2. Ostbonk med körel och säte - en delad granstam med grenar som ben. 3. Träsil, silväv av kotagel. 4. Siltråg. 5. Ostkel (kittel). 6. Møssmørkløft. 7. Kelspøe. 8. Møssmørslev. 9. Stavkennbytte. 10. Tvögö av sjäfte. 11. Risvisp. 12. Lime. 13. Klapptre och säte, ofta en delad trästam. Högre på en ände. 14. Rönnask. 15. Hällde. 16. Kåpå att fästa i munnen på killingar för att förhindra sugning (di). 17. Salttöske. 18. Kese.

Tegning av diverse redskaper man brukte på sætra, og som er nevnt i artikkelen til Lill-Brita Nei Bakca. Forsøk på å oversette blir:

1Mjølkbonke. 2. Ostbonke med kjørel og krakk. 3. Mjølksil av tre, med silduk av kutagl. 4. Siltraug. 5. Ostkjel (kittel) hengt på ei skjærdig inne i grua. 6. Møssmørkløft (for å røre i primkjelen). 7. Kjelspuddu. 8. Møssmørsleiv. 9. Strokk med kinnstav. 10. Skrubbe av starrgras. 11. Risvisp. 12. Lime. 13. Klapptre med bukk, - gjerne gjort av en trestamme med fire greiner på. Skulle være høgere på ene enden. 14. Rognøsje. 15 Hestehelle. 16. Kåppå for å sette i kjeften på killingene, så de ikke får til å die. 17. Salttaske. 18. Kjese.

disse merkesdagene på primstaven. Når det begynte å bli mørkere om kveldene, kom flaggermusene, «kveldskingra». Da var vi ofte ute på vollen med et kvitt tøyestykke som vi vifta med for å få dem til å fly og flagre rundt oss, - sjøl om vi egentlig var litt redde for disse små dyra. Med høstmørket kom lengselen til bufærd heim igjen, for vi barna var gjerne litt mørkredde, det ble litt skummelt å være på sætra når høsten kom. Ei spikvedskie (tjærefull furuved) var vår lysbryter. En del kvelder var det bedre, når kyrne var kommet heim i rett tid før det ble mørkt, så Mamma og Farmor var inne. Det gikk an ikke å få gjort så mye, når det kun var lysskinnet fra varmen i grua å arbeide i. Da var det svart ute, og vi hadde et stort bål på grua, vi hadde en riktig stemningsfull stund, men vi snek oss nok noen turer til vinduene for å se om det sto noen utenfor. Slike kvelder kom den «eventyrstunden» vi lengta etter, det ble fortalt om likt og ulikt som var skjedd med mennesker rundt omkring.

Farmor hadde ei kjensle av å vite når noen skulle dø. Er det noe åndelig eller bare en forutaning, – man vet ikke... Det fantes så mange spøkelser, skrømt, nisser og småfolk, underjordiske, -tuftan, og kjærringer med puker den gangen. En sannferdig fortelling vi ofte fikk lytte til var da Farmor fortalte om den gangen søster hennes var på si sæter borte ved Storsjö sammen med barna sine. Hun hadde masse å styre med og barna leikte ute på grasvollen. Da hun etter ei tid skulle se etter barna, var minstegutten forsvunnet. Masse folk fra alle nabogrendene stilte opp og gikk manngard for å leite etter gutten, - uten resultat. Utpå høsten var det en mann som fant beinrester under et ørnereir. Disse tok man og begravde i vigslet jord. Det var fars fetter som forsvant.

Mamma fortalte om en gang Farmor skulle hente noe fra kjelleren, og fikk høre et uvesen fra bakststugu. Hun var ikke mørkredd, så hun gikk inn og fant da at det var ei skjre som hadde kommet seg inn i huset, og flakset mot vinduet. Helt sikkert ville dett ha blitt skrømt om ikke Farmor hadde gått inn og sett etter. Likedan var det med en

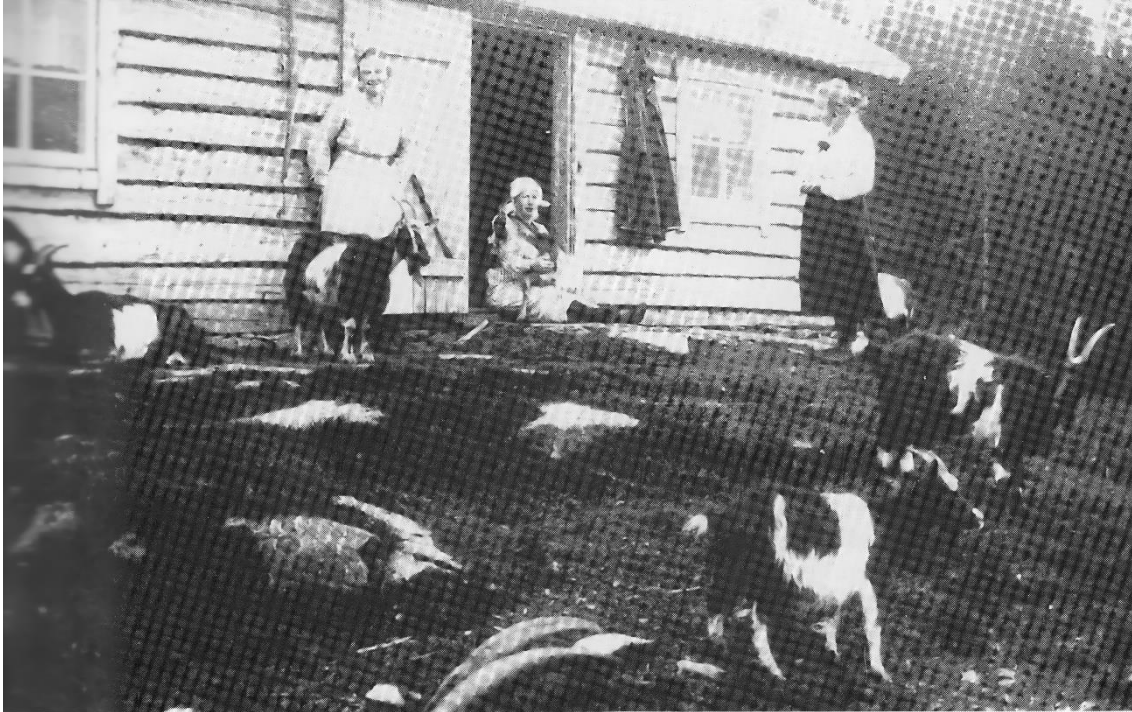
farbror fra ei nabogrend. Han gikk forbi kirkegården en mørk kveld, og fikk høre fælslige lyder fra der inne. Da var det en geitebuk som hadde ramla ned i ei nyoppgravd grav. Han fikk redda opp bukken, - og så var det skrømtet borte.

Puken var et nøste med trollty inni, som en del kjærringer hadde til hjelp. (Puken var også et navn brukt om djevelen). Hvis det var noen som hun ikke likte, eller som hadde gjort henne et pek, kunne denne bli rammet av ulykke. Venner fikk hjelp av puken. Iblant, når mannfolk kom ut i stallen, hadde nissen vært på ferde og flettet manen på hesten. Der nissen holdt til var det godt. Farmor sa at vi skulle tenke på å aldri slå kokhett vatn ut på marka, da kunne vi skade tuftan, - de som holdt til under grastorva. Slike historier ble våre TV-serier i peisbålets skinn.

Det var en del gårder som ikke hadde egen sæter, men som «leide inn» noen kyr på vår sæter. Trondsgård'n hadde vi kyr fra, og de hadde fine navn som Silja, Silverlin og Nylin. Fra Jon og Jenny Busk oppi Svenngår'a hadde vi kyr som hette Gullstøv og Stråla en sommer. Gullstøv var ei sikker bjølleku, med ei messingbjølle med slik en fin klang. Man kjente igjen gårdenes kyr på bjølleklangen om man hørte dem i skogen. Tenk så fine navn de hadde. Noen av våre egne hette Lilja, Fjellros, Gullros og Vallros, - det var Tindra, Tærna, Saga, Elva og Svana. De kjente igjen navna sine, og reagerte når vi ropte på dem.

Når det endelig ble heimbufærd, ble det hastverk med å gjøre alt klart til å komme seg iveri. Tenk, - å få treffe alle ungene vi ikke hadde snakket med på hele sommeren. I løpet av sommeren hadde både vi barna og alle dyra hatt det bra og var blitt velgjødde på sætermat og fjellbeite.

Epilog, - og til heimlige trakter:

Seterdrifta spelte ei viktig rolle i gårdsbruket før i tida. Bildet viser Lina Røsten som var seterbudeie i mange år. Til venstre hennes slektrning Martha Røsten. (Kvinnen t.h er ukjent).

Dette bildet er tatt på Lånkvollen (Lille-Laanke seter) på 1930-tallet. Setra ligger på Leksdalsalmenningen, ikke langt ovenfor Høibygrenda i Hommelvik. Her var det mange kyr fra Hommelvik som fikk sommeropphold etter at setrene som tilhørte gårdene var nedlagte.